

Nahivde Şiirle İstişhad: Saîd El-Efgânî'nin el-Mûcez Adlı Eseri Örneğinde

Doç. Dr. Mustafa Keskin | 0000-0002-8508-3479 | mustafakeskinhoca@hotmail.com
Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı, Gaziantep, Türkiye

Hasan DAL | 0000-0003-0035-8056 | hasandall0147@gmail.com
Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı, Gaziantep, Türkiye

Öz

el-Efgânî nisbesi ile meşhur olan Muhammed Saîd b. Hâc Muhammed Cân el-Efgânî (ö. 1997), İslâm âleminin özellikle Suriye ve Lübnan bölgelerinde sosyal, ilmî ve kültürel alanda önemli çalışmalara imza atmış önemli bir simadır. Efgânî 1909 yılında Dımaşk'ta aslen Arap olmayan bir anne babadan, ailenin ilk çocuğu olarak dünyaya geldi. Nahiv ilmiyle ilgili birçok çalışması olan Efgânî, ömrünün sonlarına doğru Mekke'ye yerleşmiş ve 1997 yılında orada vefat etmiştir. Bu çalışmada son dönem dil âlimlerinden Saîd el-Efgânî'nin *el-Mûcez* adlı eserindeki şâhid beyitler incelenmiştir. Teysirü'n-Nahv yaklaşımı çerçevesinde kaleme alınan *el-Mûcez*, Arapçayı öğrenmeye yeni başlayanlar için önemli bir nahiv eseri konumundadır. Çalışmada Saîd el-Efgânî'nin el-Mucez adlı eserinde ele almış olduğu sarf ve nahiv konularındaki şâhid beyitler incelenmiştir. Bu kapsamda Saîd el-Efgânî'nin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri ve *el-Mûcez* adlı eserde geçen şâhid beyitler ele alınmıştır. Yanı sıra ishişhâd kavramı ve istişhâd kaynakları üzerinde durulmuştur. *el-Mûcez*'de istişhâd edilen beyitler, eserdeki sarf-nahiv konu başlıkları altında verilerek, söz konusu beyitlerin tercümeleri yapıp istişhâd yönü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın boyutu gereği her bir Sarf-Nahiv konusu için birer beyit ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Nahiv, Şiir, İstişhâd, el-Mûcez

Atıf Bilgisi: Keskin, Mustafa - Dal, Hasan. "Nahivde Şiirle İstişhad: Saîd El-Efgânî'nin el-Mûcez Adlı Eseri Örneğinde". Akademik Analiz 1 (Aralık 2023), 1-26.

Geliş Tarihi	21/11/2023
Kabul Tarihi	27/12/2023
Yayın Tarihi	31/12/2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışma Mustafa Keskin danışmanlığında 2021 tarihinde sunduğumuz <i>Teyisru'n-nahvi Bağlamında el-Efgânî'nin el-Mûcez Adlı Eserinin İncelenmesi</i> , başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	akademikanalizdergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Istishhad with Poetry in Nahw: The Case of Sa'id al-Afghani's al-Mûcez

Doç. Dr. Mustafa Keskin |0000-0002-8508-3479 | mustafakeskinhoca@hotmail.com

Gaziantep University, Faculty of Theology, Arabic Language and Rhetoric, Gaziantep, Türkiye

Hasan DAL | 0000-0003-0035-8056 | hasandall0147@gmail.com

Gaziantep University, Faculty of Theology, Arabic Language and Rhetoric, Gaziantep, Türkiye

Abstract

One of the scholars who was not originally an Arab but contributed to the grammar of the Arabic language is Said el-Efghani. His full name is Muhammed Said b. The author, Hâc Muhammed Cân el-Efgânî, was born in Damascus in 1909. Because of his father's emigration from Kashmir to Damascus, Muhammad Said was known as "al-Afghani". When Efgani was still a child, he began to breathe an air in which scientific studies were intense. Because the house he lived in was around the Damascus Umayyad mosque. In fact, this situation allowed Efgani to receive his first education from here. Behind the people who come to the fore with certain virtues in every period of history, there are definitely teachers that they are influenced by. Sheikh Ahmed en-Neveylati, whom the author was most impressed with and whom he praised in one of the works he wrote. After completing his primary education, Said al-Afghani devoted himself to science and his journey of knowledge for the rest of his life. He received the title of Assistant Professor on February 7, 1948. Later, he received the title of Associate Professor without a chair in 1950, and the chair of Arabic Language on January 1, 1957. After working as the Dean of the Faculty of Letters between 11 December 1961 and 18 December 1963, the author retired.

Said al-Afghani, who retired after an intense scientific journey, passed away in 1997 in Mekka. Said al-Afghani duly fulfilled the official duties entrusted to him. In addition, despite his intense work effort, he did not neglect to leave many works of art for the benefit of the next generations. The author has made an effort to research the most appropriate methods and techniques in language teaching by closely examining various studies both in the country and abroad on the effective teaching of the Arabic Language. Thus, he made important contributions to Arabic grammar in the field of nahiv. In Efgânî's work el-Mûcez, he dealt with the issues of consumables and syntax. Since this work of Efgânî is considered as one of the concise works, the author did not deal with all the issues of nahw and nahw. The author, in al-Mujaz, approached the Arabic language grammar holistically and discussed the subjects of Arabic language grammar in general terms. While presenting the subjects in the work, the author has paid attention to stay in a holistic approach by listing the sub-titles first. In this case, the reader becomes aware of what he will learn and motivation takes place. Then, by filling in the bottom of each title, he directed the reader from the theoretical dimension to the practical dimension of the issues. As the author states in his introduction, the fact that he does not include controversial issues suggests that it prevents a possible mental complexity for those who are just starting to learn the Arabic Language. While explaining the irabî and transformations of verbs under the title of Efgânî consumption, he progressed step by step and moved the subject from the theoretical dimension to the practical dimension. It is thought that the expressions used by the author in the examples given are from the words used in daily life, allowing the reader to focus on the subject more easily. While the author starts to explain the

syntax topics, it is believed that giving reinforcing examples along with short expressions makes it easier for the reader to adapt to the subject. The author sometimes explains the subjects in a bilateral dialogue as if he were in front of the student. He has included the student in the teaching-learning process, especially by using expressions such as if you say this, if you read like this, while making irab. In this case, it is thought that the student also takes an active role in learning. In this study, the witness couplets in the work al-Mûcez of Saîd el-Efgânî, who has a deep knowledge of Arabic language and rhetoric, were examined. After presenting some rules about the subject of nahiv, Efgani also made istiṣhâd with the usage of these rules in Arabic poetry. When we look at the poems that the author has consulted in general, it is seen that he brings evidence from the poems of poets who lived in different periods. Thus, the reader both enriches his vocabulary and gains some ideas about the social structure of the periods in question thanks to these poems.

Keywords: Arabic Language, Syntax, Poetry, Evidence.

Citation: Keskin, Mustafa. "İstishhad with Poetry in Nahw: The Case of Sa'id al-Afghani's al-Mûcez". *Academic Analysis* 1 (December 2023), 1-26.

Date of Submission 21/11/2023

Date of Acceptance 27/12/2023

Date of Publication 31/12/2023

Peer-Review Double anonymized - Two External

Ethical Statement This article is extracted from my master thesis dissertation entitled "Examination of Said el-Efgani's work named el-Mûcez in the context of teysîru'n-nahv", supervised by Mustafa Keskin (Master's Thesis, Gaziantep University, Gaziantep/Türkiye, 2021)

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Conflicts of Interest akademikanalizdergisi@gmail.com

Complaints The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Giriş

İslam'ın geniş coğrafyalara yayılmasıyla birlikte Kur'an'ın dili olan Arapçaya olan rağbet büyük oranda artmıştır. Bu durum, Arapça öğreniminde Arap gramerine ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Arap dili kaidelerinin ortaya konduğu ilk zamanlarda, dönemin şartları gereği öğrencinin zihnini işgal eden unsurların azlığından dolayı Arapçanın öğretiminde dilin teorik boyutuna ağırlık veren kıymetli eserler telif edilmiştir. Fakat zamanın değişmesiyle okuyucunun zihnini bulandıran unsurların çoğalmış ve daha önce telif edilmiş olan bu tür eserlerin anlaşılmasında zorluklarla karşılaşmaya başlanmıştır. Gerek şerhlerle gerekse de Teysirü'n-nahv faaliyetleriyle bu zorlukların üstesinden gelinmeye gayret edilmiştir. Bu çerçevede Muassır dil alimlerinden sayılan Saîd el-Efgânî, yapmış olduğu çalışmalarla gerek kendi dönemine gerekse de sonraki dönemlere ışık tutmuştur. Özellikle el-Mucezz adlı eseri Teysirü'n-nahv bağlamında önemli bir yer teşkil etmektedir. Aynı zamanda bu çalışmanın konusunu da oluşturan bu eser Arap dilini öğrenmeye yeni başlayanlar için başvurulacak temel kaynaklar arasında saymak mümkündür.

Bu çalışmada Saîd el-Efgânî'nin *el-Mucezz* adlı eserinde ele almış olduğu sarf ve nahiv konularındaki şâhid beyitler incelenmiştir. Yanı sıra müellifin takip ettiği metodun Teysirü'n-nahv'e uygunluğu irdelenmiş ve gerekli açıklamalarda bulunulmuştur. Ayrıca müellifin, klasik dil bilimcilerle ihtilaf ettiği yönlerde değinilmiştir.¹

1. Saîd el-Efgânî: Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri

Saîd el-Efgânî (ö. 1997), aslen Arap olmamasına rağmen Arap diline önemli katkılar sağlamış bir şahsiyettir. Tam adı Muhammed Saîd b. Hâc Muhammed Cân el-Efgânî 1909 yılında Dımaşk'ta dünyaya gelmiştir.² Babası henüz genç yaşlarda iken Keşmir'den Dımaşk'a göç etmiştir.³ Muhammed Saîd'in, "el-Efgânî" diye anılmasının sebebi budur.⁴ Saîd el-Efgânî, çocukluğunu Şam Emevi camii çevresinde geçirmesinden ötürü henüz çocuk yaştayken kendisini, İslamî ilimlere dair yazılan eserlerin ve ilmi uğraşların yoğun olduğu bir ortamın içerisinde bulur.⁵ İlk eğitimini de adı geçen cami ve hocalarından almıştır. Kendisinden en çok etkilendiği ve kaleme aldığı eserlerden birinde övgüyle bahsettiği hocası Şeyh Ahmed en-Neveylatî'dir.⁶ el-Efgânî'nin resmi olarak

1 Eserdeki şâhid beyitlerin tercümelerinde Muhammed Hekimoğlu'nun *Şerhu İbn Akîl'deki Şâhid Beyitlerin İncelenmesi* konulu yüksek lisans tezinden faydalanılmıştır.

2 Mazini el-Mübârek, *Saîd El-Efgânî Hâmilü'l-Livâi'l-Arabiyye ve Üstazü Esatiziha* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2002), 13.

3 Mübârek, *Saîd El-Efgânî Hâmilü'l-Livâi'l-Arabiyye ve Üstazü Esatiziha*, 17; Saîd el-Efgânî, *Usâretü Fikr ve Tecrubetu Hayat*, thk. Hasan İsmail Merve (Dimaşk: Daru'l Beşair, 2010), 17.

4 Yûsuf Abdullah el-Cevârîne, "Mesadîru Dirastî'l-Üstaz Saîd el-Efgânî", *Şebeketü Savti'l-Arabi, Mektebetü'l-Terbiyeti'l-Arabi* (2008), 1.

5 Mübârek, *Saîd El-Efgânî Hâmilü'l-Livâi'l-Arabiyye ve Üstazü Esatiziha*, 15; Efgânî, *Usâretü fikr ve tecrubetu hayat*, 18.

6 Efgânî, *Usâretü fikr ve tecrubetu hayat*, 708.

eğitim yolculuğu, *İs'afü'l-Hayr* okulunda başlamıştır.⁷ el-Efgânî ibtidaiyye derslerini tamamladıktan sonra uygulama okuluna girmiştir. Akabinde idadi(ortaokul) ve liseyi Medresetü't-Techiz ve Daru'l-Muallimin (eski ismi Mektebetü'l Anberi)'de okumuştur.⁸

Müellif, 1928 yılının *Medresetü'l-Techiz* ve *Daru'l-Muallimin*'den mezun olduktan sonra Suriye Üniversitesi sanat okulunda göreve başladı.⁹ Daha sonra 1948 yılına kadar Suriye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde ders vermeye başlamıştır.¹⁰ Saîd el-Efgânî, 7 Şubat 1948 yılında yardımcı doçentlik unvanını almış, daha sonra 1950 yılında doçentlik unvanı, almıştır. Müellif, 11Aralık 1961 ile 18 Aralık 1963 tarihleri arasında Edebiyat Fakültesi'nde Dekanlık yaptıktan sonra emekli olmuştur.¹¹ Yoğun bir ilim yolculuğundan sonra emekliliğe ayrılan Saîd el-Efgânî 1997 yılında Mekke'de vefat etmiştir.¹² Saîd el-Efgânî, üstlenmiş olduğu görevleri hakkıyla yerine getirmiş ve yoğun bir çalışma temposu içerisinde olmasına rağmen kendinden sonraki nesillerin faydalanabilmele-ri için birçok eser miras bırakmıştır.¹³ Bu eserlerden bazıları şunlardır:

1. *Esvâku'l-Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*

Saîd el-Efgânî bu kitabında, Cahiliye ve İslami Dönemdeki panayırları, Arap dilini ve Arapların uğraşlarını ele almıştır.¹⁴

2. *İbn Hazm el-Endülüsî ve Risâletühû fi'l-Mufâdale beyne's-sahâbe*

İbn Hazm'ın (h.350-470) Endülüs'te yaşadığı dönemi ele almıştır. İbn Hazm'ın dini ilimlerde öncülerden olmasının yanı sıra felsefe, tarih, edebiyat, siyaset ve şiir gibi diğer alanlarda da öncü kabul edilen bir şahsiyet olduğunu ifade etmiştir.¹⁵

3. *el-İslâm ve'l-Mer'e*

Müellif bu eserinde Hz. Aişe'nin hayatını, Müslüman kadınların ve özellikle de Arap kadınlarının hayatlarını ele almıştır.¹⁶

4. *Aişe ve's-Siyasiyye*

7 Efgânî, *Usâretu fikr ve tecrubetu hayat*, 18.

8 Efgânî, *Usâretu fikr ve tecrubetu hayat*, 19.

9 Mübârek, *Saîd El-Efganî Hâmilü'l-Livâi'l-Arabiyye ve Üstazü Esatiziha*, 17; Efgânî, *Usâretu fikr ve tecrubetu hayat*, 19; Ömer Faruk Kanşiray, *Saîd el-Efgânî'nin Nahiv tarihçiliğindeki yeri* (Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 41.

10 Cevârîne, *Mesadiru Dirasti'l-Üstaz Saîd el-Efgânî*, 18; Kanşiray, *Saîd el-Efgânî'nin Nahiv Tarihçiliğindeki Yeri*, 42.

11 Efgânî, *Usâretu fikr ve tecrubetu hayat*, 19.

12 İsmail Durmuş, "Saîd el-Efgânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2008); el-Cevârîne, *Mesadiru Dirasti'l-Üstaz Saîd el-Efgânî*, 20.

13 Cevârîne, *Mesadiru Dirasti'l-Üstaz Saîd el-Efgânî*, 22.

14 Saîd el-Efgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm* (Dimaşk: Daru'l Fikr, 1974), 11.

15 Mübârek, *Saîd El-Efganî Hâmilü'l-Livâi'l-Arabiyye ve Üstazü Esatiziha*, 68.

16 Saîd el-Efgânî, *el-İslâm ve'l-Mer'e* (Beyrut: Daru'l Fikr, 1970), 10.

Genel olarak Hz.Aişe'nin hayatı ve siyasetinden bahsedilmektedir.¹⁷

5. *fi Usuli'n-Nahv*

Müellif bu eserinde nahiv ve sarf konularındaki yöntemleri, ihticâc, kıyas, iştikak ve Kufeliler ile Basralılar arasındaki görüş farklılıklarına değinmiştir.¹⁸

6. *Müzekkîrât fî kavâidi'l-lugati'l-Arabiyye*

Müellif burada öğrencilerin nahivle ilgili bilmesi gereken meseleleri ele almıştır.¹⁹

7. *Nazarat fî'l-Luga inde İbn Hazm*

İbn Hazm'ın hayatı, Endülüs'teki Arap Dili çalışmaları ve İbn Hazm'ın Arap dili ile ilgili görüşleri yer almaktadır.²⁰

8. *min Hâdiri'l-Lugati'l-Arabiyyeti fî ş-Şam*

Eser Saîd el-Efgânî'nin Şam'da verdiği Arapça derslerinin kitaba dönüştürülmesiyle meydana gelmiştir.²¹

9. *min Târihi'n-nahv*

Müellif bu eserinde Lahn konusu, Nahiv ilminin doğuşu ve nahivcilerin ihtilaflarını incelemiştir.²²

10. *el-Mûcez fî Kavâidi'l-Lugati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*

Çalışmamızın konusunu oluşturan bu eserde müellif, sarf ve nahiv konularını Arapça öğrenmeye yeni başlayanların seviyesine indirgeyerek ele almıştır.²³

11. *Te'âlîku 'ale' ş- şevahidi'l-mûcez*

Saîd el-Efgânî'nin *el-Mûcez fî Kavâidi'l-Lugati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ* adlı eserinde örnek olarak sunduğu şahitler bir araya getirilmiştir.²⁴

12. *Nâbigatü' ş-Şark es-Seyyid Cemâlüddîn el-Efgânî*

Bu eser Saîd el-Efgânî'nin doktora çalışmasıdır.²⁵

17 Saîd el-Efgânî, *Âişe ve 'S- Siyâse* (Kahire: Lecnetu't-te'lifi ve't-Tercemeti ve'n-Neşr, 1947), 15.

18 Cevârine, *Mesadiru Dirasti'l-Üstaz Saîd el-Efgânî*, 25.

19 Cevârine, *Mesadiru Dirasti'l-Üstaz Saîd el-Efgânî*, 25.

20 Cevârine, *Mesadiru Dirasti'l-Üstaz Saîd el-Efgânî*, 26; Mübârek, *Saîd El-Efgânî Hâmilü'l-Livâi'l-Arabiyye ve Üstazü Esatiziha*, 99.

21 Cevârine, *Mesadiru Dirasti'l-Üstaz Saîd el-Efgânî*, 26.

22 Cevârine, "Mesadiru Dirasti'l-Üstaz Saîd el-Efgânî", 27.

23 Cevârine, "Mesadiru Dirasti'l-Üstaz Saîd el-Efgânî", 27.

24 Cevârine, "Mesadiru Dirasti'l-Üstaz Saîd el-Efgânî", 27.

25 Durmuş, "Saîd el-Efgânî" 35/554.

2. *el-Mûceẓ fî Kavâidi'l-lugati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ* Adlı Eserine Genel Bir Bakış

Saîd el-Efgânî'nin hayatını ve eserlerini konu alan çalışmalara bakıldığında *el-Mûceẓ* adlı eserin Saîd el-Efgânî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Eser, Arap dili gramerini kolaylaştırıcı bir üslupla telif edilmiştir. Dolayısıyla eserin *Teysîrü'n-nahvi yaklaşımları* çerçevesinde ele alınmış bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin, dil kaidelerini sunarken felsefi boyuttan ziyade pratik boyutu ön planda tutmaya gayret ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca gramer konuları sunarken ihtilaflara pek yer vermemesi okuyucunun zihninde oluşabilecek bilgi karmaşasını da engellemeye çalıştığı düşünülmektedir.

Müellif, esere kendi mukaddimesi ile başlamış ve eserini üç başlık altında ele almıştır. Önceki Arap dili grameri eserlere nazaran sarf ve nahiv olarak sıralamamış. *mebahisu'l-ef'al*, *mebahisu'l-esma* ve *buhusun mütferrikatun* şeklinde bir isimlendirmeye gittiği görülmektedir.²⁶

Müellif konuyu anlatmaya başlarken genelde kısa ifadelerle birlikte pekiştirici örnekler vermesi, okuyucunun konuya uyum sağlamasını kolaylaştırdığı kanaatine varılmaktadır. Müellif bazen sanki öğrenci karşındaymış gibi ikili diyalog halinde konuları açıklamaktadır. Özellikle irab yaparken, *şöyle dersin*, *eğer şöyle okursan* gibi ifadeler kullanarak, öğrenciyi de sürece katmıştır. Bu durum öğrenciyi öğrenmede aktifleştirdiği düşünülmektedir.²⁷

3. İstişhâd Kavramının Sözlük Anlamı ve Tanımı

İstişhâd “الاستشهاد” kelimesi, ş-h-d شهد kökünden istif'al babında bir mastardır. Lügatte, “استشهدت فلاناً” “Birinden şahit olmasını istedim” manasına gelmektedir.²⁸ İstilahta ise lügat, sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinde “bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek” amacıyla kullanılan bir terimdir.²⁹ Saîd el-Efgânî (ö. 1997), ihticâc ile istişhâd aynı anlamda kullanarak şu ifadeleri dile getirmiştir: “ihticâc, kuralın doğruluğunu ispatlamak içindir. Ya da senedi salim, fasih konuşan bir Arap'a dayandırılan bir kelimenin veya bir cümlenin delil olarak kullanılmasıdır.”³⁰

3.1. İstişhâd'ın Kaynakları

Arap dil bilimciler, gramer kurallarının tespiti için başta nahiv ve sarf olmak üzere belli kaynaklara başvurmuşlardır. İstişhâd için başvuru kaynakları şöyle sıralamak mümkündür.

26 Dal, *Teysîru'n-Nahvi Bağlamında el-Efgânî'nin el-Mûceẓ Adlı Eserinin İncelenmesi*, 36.

27 Dal, *Teysîru'n-Nahvi Bağlamında el-Efgânî'nin el-Mûceẓ Adlı Eserinin İncelenmesi*, 37.

28 Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihah* (Kahire: Daru'l-Hadis, 2009), 618-619.

29 İsmail Durmuş, “istişhâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/396-397.

30 Saîd el-Efgânî, *fî usûli'n-nahv* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâm, 1987), 6.

3.2.1. Kur'ân-ı Kerîm

Kur'ân-ı Kerîm'in mucizevi yönlerinden biri de i'cazdır. Vahyin ilk muhataplarının dil noktasında sahip oldukları rağmen hem nazım hem de içerik bakımındaki üst düzeyde oluşu, onları aciz bıraktığı bir gerçektir. Bu özelliği itibarıyla Kur'ân-ı Kerîm, dilbilimcilerin başvurdukları birincil temel kaynak olmuştur. Kur'ân ayetlerinden istişhâd ile ilgili olarak es-Suyûtî (ö. 910/1505), eserinde şu ifadelerle yer vermiştir: “Arapçada Kur'ân'ın caiz olan tüm okuyuşlarından istişhâd etmek caizdir. Bu okuyuşlar ister mütevâtir ister ahâd isterse de şâz olsun. Dilbilimciler, bilinen bir kıyasa ters düşmediği sürece Kur'ân'daki şâz kıraatlerden, istişhâd edilebileceği noktasında görüş birliği sağlamışlardır.”³¹

Saîd el-Efgânî de *fî usûlü'n-nahv* adlı eserinde Kur'ân ayetlerinden istişhâda dair şunları kaydetmiştir: “Hiçbir metin Kur'ân'ın rivayetleri kadar tevatür derecesine ulaşmamıştır. Âlimlerin inayetiyle bu rivayetler senetleri araştırılarak kayıt altına alınmıştır. Bu araştırmalar yapılırken, tabiinden Hz. Peygambere kadar ağızdan ağıza şifahi olarak söz konusu sahih rivayetler tespit edilerek bize ulaşmıştır. Bundan dolayı üzerinde ittifak edilen bu sahih naslarla, belagat, sarf ve nahiv ilimlerinde ihticâc edilebilir.”³²

Çalışmanın kapsamı sınırlı olduğundan dolayı bu kadar ile yetinilmiştir. Dile getirilen bu ifadelerle Kur'an ayetlerinin dil çalışmalarında şahid olarak kullanılabileceği sonucuna varılmaktadır.

3.2.2. Hadis

Kur'ân'dan sonra ikincil temel başvuru kaynağı hadislerdir. Fakat hadislerle istişhâd konusunda ittifak sağlanamamıştır. Hadislerle istişhâd hakkındaki iki farklı görüş vardır. Hadislerle istişhâdın kabul edilebilir olduğunu savunanalar ile hadislerle istişhâdın kabul edilemez diyenler vardır. Hadislerle istişhâdı kabul edenler dilciler ve delilleri şunlardır:

İbn-i Cinnî (ö.1001/392), el-Cevherî (ö. 1003/393), İbn-i Faris (ö. 1004/395), İbn-i Seyde (ö.1066/458), es-Süheyli (ö. 1185/581), İbn-i Berrî (ö. 1186/582), İbn-i Haruf (ö. 1213/610), İbn-i Mâlik (ö. 1273/672), İbn-i Hişâm (ö.1360/761), Bedru'd-Din Demâminî (ö. 1424/827), İbnu't-Tayyib (ö. 1757/1170) gibi dilbilimciler, hadislerle istişhâdı kabul edenlerin başında gelmektedirler.³³Bu dilciler, hadisin lafzının zannı galip ile Hz. Peygambere ait olduğu biliniyorsa buradan da istişhâd edilebileceğini ifade etmişlerdir.³⁴

31 Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İktirâh fî Usûli 'n-nahv*, thk. Abdulhakîm 'Atiyye (Dimaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1426), 39.

32 Efgânî, *fî usûli 'n-nahv*, 28.

33 Nusrettin Bolelli, “Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6 (1987), 165-175.

34 Muhammed Huseyn el-Hazır, *Dirâsâtun fî 'l-Arabiyyeti ve târihiha* (Dimaşk: el-Mektebetü'l-İslâmî- Mektebetü'l-Feth, 1960), 170.

İsa b. Ömer es-Sakafî (ö.766/149), Ebu Amr b. el-‘Ala’, Halil b. Ahmed el-Ferahidî (ö.791/175), Sîbeveyhi (ö.796/180), el-Kisaî, Ali b. el-Mübarek el-Ahmer (ö.810/194), Hişam b. Muaviye ed-Darîr (ö. 824/209) gibi dilbilimciler de Hadislerin Hz. Peygamberden lafızla rivayetten ziyade mana ile rivayet edildiğini ifade ederek lafızların mutlak surette Hz. Peygambere ait olmayışından dolayı hadislerle istişhâd caiz görmemişlerdir.³⁵

3.2.3. Arap Şiiri

Zengin bir geçmişe sahip olan Arap dili, İslam öncesi döneme dayanan geniş müktesebatı bulunan bir dildir. Bundan dolayı Arap dil bilimciler, bu dilin kaide ve kurallarının tespiti konusunda Kur’ân-ı Kerim ve hadislerden sonra Arap şiirini ve Nesri’ni istişhâd kaynağı olarak kabul ederek baş vurmuşlardır.³⁶

Şiir sözcüğü Arapça bir terim olup شعر يَشْعُر fiilinin mastarıdır. Bu kelime sözlükte farkında olmak, hissetmek, algılamak, bir şeyi inceliklerini kavrayarak bilmek, sezerek vâkıf olmak; uyumlu, ölçülü ve ahenkli söz söylemek anlamlarında masdar; seziş, hissediş, sezgiye dayanan bilgi; duygu ve heyecandan kaynaklanan uyumlu, ölçülü ve ahenkli söz manasında isimdir.³⁷

Terim anlamı ise, etkileyici birtakım cümlelerin sanatkarane bir şekilde bir araya getirilmesiyle ortaya çıkan kafiyeli manzumudur.³⁸ Dilbilimciler şiir ve nesirden faydalanırken söyleyenin hangi kabileye mensup olduğunu da göz önünde bulundurarak söylenen şiiri veya nesri şahid olarak kullanmışlardır.³⁹ İsmail Durmuş bu meseleyi şu şekilde açıklamaktadır:

Bütün Arap lehçeleriyle istişhâd sahih olmakla birlikte Kureys, Kays Aylân, Temîm, Esed, Hüzeyl, bazı Kinâne kabileleriyle Tay kabilelerinin lehçeleri daha muteberdir. Yunanlılar’a komşu olan Tağlib, İran’a komşu olan Bekir b. Vâil gibi Arap olmayan unsurlarla sınır komşusu kabilelerin lehçelerinden istişhâd ise uygun görülmemiştir. Hem çölde hem şehirde yaşayan kabilelerin lehçeleri de istişhâd açısından makbul sayılmamıştır.⁴⁰

Arap edebiyatçıları, şiirlerinden istişhâd edilen şairleri belli dönemlere ayırmışlardır. Çalışmanın kapsamı gereği bu dönemlerin sadece isimlerini vermeye iktifa edile-

35 Hazır, *Dirâsâtun fi l-Arabiyyeti ve târihiha*, 169.

36 Durmuş, “İstişhâd”.

37 Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Daru Sadır, 2010), 4/409; İsmail Durmuş, “Şiir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/144; “Mahmut Tekin, el-Muğnî fi ‘İlmi’n-Nahv Adlı Eseri Örneğinde Çârperdi’nin İstişhâd Ettiği Şiirler”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (2020), 657-681.

38 Durmuş, “Şiir”, 39/144; “Tekin, el-Muğnî fi ‘İlmi’n-Nahv Adlı Eseri Örneğinde Çârperdi’nin İstişhâd Ettiği Şiirler”, 657-681.

39 Muhammed ‘Îd, *el-İstişhâd ve l-İhticâc bi l-Luğa* (Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1988), 114.

40 Durmuş, “İstişhâd”, 23/396.

cektir. Söz konusu dönemler, Câhiliyye dönemi şairleri, muhadram şairler, mütekad-dimûn ve muhdesûn dönemi şairleri olmak üzere dört gruptur.⁴¹

4. el-Mûcez'de Şiirle İstişâd

Saîd el-Efgânî, el-mûcez adlı eserinde nahiv ve sarf kurallarını ifade ederken birçok şiiri istişâd olarak zikretmektedir. Bunlardan bir kısmını şu şekilde vermek mümkündür.

4.1. Taaccüb Fiilleri

Müellif, taaccüb fiilinin bulunduğu cümlelerin siyakında fail konumunda zikredilmiş bir ifade varsa sonradan gelen taaccüb fiilinden söz konusu ifadenin hazfedilmesinin caiz olabileceğini aktarmaktadır. Misal olarak da şu cümleyi vermiştir: أَنْعِمْ بِأَخِيكَ! وَأَكْرِمْ. ⁴² أَيُّ وَأَكْرِمْ بِهِ.

Daha sonra müellif konuyu pekiştirmek adına şu şiiri şâhid olarak zikretmiştir: فَذَلِكْ “Şu adam (rızk yolunda) ölümle karşılaşır (insanlar nezdinde) övülmüş olarak ona kavuşur. Eğer bir gün de buna ihtiyaç duymazsa bu da ona yakışır.”⁴³

Şâhid: فَذَلِكْ (فَأَجْدِرْ): Taaccüb fiillerinin ikinci sigasıdır. Fail olan بِأَسْتَعْنَاهُ hazfedilmiştir. Takdiri ise şöyledir: ⁴⁴ فَأَجْدِرْ بِأَسْتَعْنَاهُ

4.2. Övgü ve Yergi Fiilleri

Efgânî حَبَّذَا fiilinin olumlu manada kullanıldığında نَعَم gibi övgü fiili olduğunu, nefiy edatı ile gelerek olumsuz mana verildiğinde ise بئس gibi yergi fiili olacağını ifade etmiştir.⁴⁵ Şâhid olarak ise şu şiiri getirmiştir:

أَلَا حَبَّذَا أَهْلُ الْمَلَأِ غَيْرَ أَنَّهُ . . . إِذَا ذُكِرْتُ مَيِّ فَلَا حَبَّذَا هِيَا

“Dikkat edin! Çöl ehli övgüye layıktır. Fakat Meyy denirse o hiç de övgüye layık değildir.”

Şiirdeki şâhid lafız: (حَبَّذَا أَهْلُ الْمَلَأِ) fiilinin faili ذا dir. Burada övgü أَهْلُ kelimesinedir. Yergi ise Meyy'e dönen هِيَا zamirinedir.⁴⁶ Birinci cümlede geçen حَبَّ fiili olumlu manada kullanıldığı için övgü ifade eden نَعَم fiili anlamındadır. İkinci cümlede ise başındaki olumsuzluk edatından dolayı yergi fiili olan بئس manasındadır.⁴⁷

41 Durmuş, “İstişâd”, 23/396.

42 Saîd el-Efgânî, *el-Mûcez fî 'l-Kava 'idi 'l-Lügati 'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, (Beyrut: Daru'l Fikr, 2003), 23.

43 Muhammet Hekimoğlu, *Şerhu İbn 'Akil'deki Şahid Beyitlerin İncelenmesi*, (Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 151.

44 Nûrûddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî Molla Camî, *el-Favaidu'd Diyâiyye* (Diyarbakır: Mektebetü Seyda, 2021), 2/680; Celâluddîn 'Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-Behcetü 'l-merziyye fî şerhi 'l-Elfiyye* (Batman: Daru'l-Mütercim, 2017), 2/27; Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdîrrahmân b. Abdillâh b. Akil el-Hemedânî İbn Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (Kahire: Daru Turas, 1980), 3/112; Efgânî, *el-Mûcez fî 'l-Kava 'idi 'l-Lügati 'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 24.

45 Efgânî, *el-Mûcez fî 'l-Kava 'idi 'l-Lügati 'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 26-27.

46 Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed el-Efgânî ed-Dımaşkî el-Efgânî, *Te 'âliku 'ale'-ş-şevahi-di 'l-mûce*, (Beyrut: Daru'l Fikir, 1971), 7.

47 İbn Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 3/124; Hekimoğlu, *Şerhu İbn 'Akil'deki Şahid Beyitlerin*

4.3. Mücerred ve Mezîd Fiiller

Müellif, aynı köke sahip olan mücerred ve mezid fiillerin ifade ettikleri mana farklılığını ifade etmiş ve bunu şu şiirle istişhâd etmiştir:⁴⁸

أَطُوفُ مَا أُطُوفُ ثُمَّ أَوِي . . . إِلَى بَيْتٍ قَعِيدَتُهُ لَكَاعٍ

“Dolaşıp duruyorum ve sonunda direği (kadını) çirkin olan eve geri dönüyorum.”

Beyitteki şâhid lafız: (أَطُوفُ): فعل vezninde olan bu fiil dolaşmanın çokluğuna delalet etmiştir.⁴⁹ Bu fiil, normal dolaşmak anlamındaki طاف sülasi vezninden mezid duruma dönüşerek söz konusu filin çokça gerçekleştiği anlamını vermiştir.

4.4. Müekked Fiil

Efgânî, tekid nununun vakıf halinde elife dönüştüğüne dair kaide için şu şiiri istişhâd olarak zikretmiştir.⁵⁰

يَحْسَبُهُ الْجَاهِلُ مَا لَمْ يَعْلَمَا . . . شَيْخًا عَلَى كُرْسِيِّه مُعَمَّمًا

“Bilgisizliğinden dolayı cahil kişi onu, kendisine tabi olunan kürsüye oturmuş sarıklı şeyh sanır.”

İstişhâd edilen lafız: (لم يعلما): Normal şartlarda te’kid nun’u şu durumlarda kullanılır; eğer fiil müstakbel(gelecek) manasında müzari fiil ise, müzari fiil müsbet kasemin cevabı ise ve müzeri fiile lam-ı kasem bitişmişse te’kid nun’u kullanılır.⁵¹ Bu sayılanların dışındaki kullanımlar ise şiirin veya kelamın zaruriyattandır.⁵² Şiirde geçen كَمْ lafzının aslı لم يعلمن dir. Kendinden önce nefiy edatı gelmiştir. Vakıf halinde elife dönen muhaffaf(şeddesiz) nun ile te’kid edilmiştir.⁵³

4.5. Bazı Bina-ı Meçhûl Fiillerin Farklı Kullanımı

Müellif, bazı bina-ı-meçhûl fiillerin farklı lehçelerdeki kullanımı hakkında bilgi verirken şu beyitten şâhid getirmiştir:⁵⁴

حُوكْتُ عَلَى نِيرَيْنِ إِذْ تُحَاكَ . . . تَخْتَبِطُ الشُّوْكَ وَلَا تُشَاكَ

“O cübbe iki hasır üzerinde örüldü. Örülürken de (sağlamlığından dolayı vurulan tarak) direnir ve yırtılmazdı.”

Şâhid olarak kullanılan lafız: (حُوكْتُ): Bu kullanım bazı Arapların lehçelerinde حاك lafzının meçhul binası olarak kullanılmaktadır.⁵⁵ Ancak İbn Malik (ö.1274/672)’in de tercih ettiği gibi fasih ve yaygın olanı söz konusu bina-ı meçhul fiilin حِيَكْتُ sığasıyla kullanılmasıdır.⁵⁶

İncelenmesi, 154.

48 Efgânî, *el-Mücez fi’l-Kava’idi’l-Lügati’l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 34-35.

49 Efgânî, *Te’âliku ‘ale’ş-şevahidi’l-mücez*, 8.

50 Efgânî, *el-Mücez fi’l-Kava’idi’l-Lügati’l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 49.

51 Efgânî, *el-Mücez fi’l-Kava’idi’l-Lügati’l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 47.

52 Hekimoğlu, *Şerhu İbn ‘Akil’deki Şahid Beyitlerin İncelenmesi*, 176.

53 Efgânî, *Te’âliku ‘ale’ş-şevahidi’l-mücez*, 9.

54 Efgânî, *el-Mücez fi’l-Kava’idi’l-Lügati’l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 53.

55 Efgânî, *Te’âliku ‘ale’ş-şevahidi’l-mücez*, 11.

56 Efgânî, *el-Mücez fi’l-Kava’idi’l-Lügati’l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 55; İbn Akil, *Şerhu İbn ‘Akil’ alâ Elfiyyeti*

4.6. Mûteaddî ve Lâzım Fiil

Efgânî, mûteaddî ve lâzım fiil konusunu ele alırken mûteaddî fiilin bir, iki ve üç mefule etki edebileceğini ifade ettikten sonra bunları örneklerle açıklamıştır.⁵⁷ İki mefule etki eden mûteaddî fiile istişhâd olarak şu şiiri zikretmiştir.

رَمَى الْحِذَائِ نِسْوَةَ آلِ حَرْبٍ . . . بِمَقْدَارِ سَمْدَنْ لَهُ سُمُوداً
فَرَدَّ شُعُورَهُنَّ السُّودَ بَيْضاً . . . وَرَدَّ وَجُوهَهُنَّ الْبَيْضَ سُوداً

“Musibetler, Harboğulları’nın kadınlarını o derece üzdü ki; onların siyah saçlarını beyaza, beyaz yüzlerini de siyaha döndürdü.”

İstişhad yönü (فَرَدَّ) lafzı üzerinedir. Ef’ali tahvildendir. شُعُورَهُنَّ birinci mef’ul, بَيْضاً ise ikinci mef’uldür.⁵⁸

4.7. “كَانَ” Kâne ve Kardeşleri

Efgânî, “كَانَ” kâne ve kardeşleri konusunda birtakım bilgiler aktararak devamlılık bildiren fiillerden زَالَ fiilinin de “كَانَ” kâne gibi amel ettiğini ifade etmiş ve buna Arap şiirinden delil getirmiştir.⁵⁹

أَلَا يَا اسْلَمِي يَا دَارَ مَيِّ عَلَى الْبَلَى . . . وَلَا زَالَ مُنْهَلًا بِجُرْعَاتِكَ الْقَطْرُ

“Ey Meyye’nin yurdu, yok olmaktan emin olasın! Ve çorak toprakların dahi bolca yağmur görsün.”

Şiirdeki istişhâd (زَالَ) İstimrâr(süreklilik bildiren) fiillerden olup كَانَ gibi amel etmiştir. مُنْهَلًا mukaddem haberidir. الْقَطْرُ ise muahhar(sonraya bırakılmış) ismidir.⁶⁰

4.8. Nasb Edatları

Müellif, müzari fiilini nasb eden edatlardan أَنْ/en başlığı altında şunları kaydetmiştir: “الواو، الفاء، ثم، أو” gibi atıf harfleriyle camid bir isme atfedilen müzari fiil, gizli bir أَنْ ile mensub olmaktadır.⁶¹ Bununla alakalı olarak birkaç basit örnek cümle aktardıktan sonra, şu şiiri istişhâd etmiştir:

أَلَمْ أَكُ جَارِكُمْ وَيَكُونُ بَيْنِي . . . وَبَيْنَكُمْ الْمَوَدَّةُ وَالْإِحَاءُ

“Size komşu olsam da aramızda dostluk ve kardeşlik olsa olmaz mı?”

Şâhid (وَيَكُونُ): fiili muzari nefiy edatından sonra gelen vav’ı maiyyeden⁶² (birliktelik ifade eden) dolayı gizli bir أَنْ ile mansub olmuştur.⁶³

Ibn Mâlik, 2/83.

57 Efgânî, *el-Mûceẓ fî l-Kava ‘idi l-Lügati l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 56.

58 Efgânî, *Te ‘âliku ‘ale’ş- şevahidi l-mûceẓ*, 12.

59 Efgânî, *el-Mûceẓ fî l-Kava ‘idi l-Lügati l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 64.

60 Efgânî, *Te ‘âliku ‘ale’ş- şevahidi l-mûceẓ*, 13.

61 Efgânî, *el-Mûceẓ fî l-Kava ‘idi l-Lügati l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 72.

62 Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdîrahmân b. Abdillâh b. Akil el-Hemedânî İbn Akil, *Şerhu İbn ‘Akil ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (Kahire: Daru Talae, 2009), 4/12.

63 Efgânî, *Te ‘âliku ‘ale’ş- şevahidi l-mûceẓ*, 17.

4.9. Cezm Edatlar

Efgânî, müzari fiilini cezm eden edatları, bir fiili cezm eden edatlar ve iki fiili cezm eden edatlar şeklinde iki başlık altında ele almıştır. İki fiili cezm eden edatlar başlığı altında متى edatını vererek Arap şiirinden bu kullanıma şu şiiri örnek vermiştir.⁶⁴

مَتَى تَأْتِي تَعْشُو إِلَى ضَوْءِ نَارِهِ . . . تَجِدُ خَيْرَ نَارٍ عِنْدَهَا خَيْرُ مَوْقِدٍ

“Ne zaman ateşin ışığına bakarak gelersen, ateşin hayırlısını ve ateş yakanların en hayırlısını onun yanında bulursun.”

Şiirdeki şâhid lafız: (مَتَى تَأْتِي): şart edatı olup müzari fiil olan تأتي sigası, fiili şart, تَجِدُ ise cevab-ı şart olarak cezm etmiştir. Fiili şartta cezm alameti fiilin sonundaki ya’nın hazfedilmesidir. Cevab-ı şartın cezmedilmesi ise son harekesinin düşmesi ile sağlanmıştır. Ayrıca şart ile cevap arasına giren müzari fiilin merfu oluşu تَعْشُو fiilinde görülmektedir.⁶⁵

4.10. Zamir

Müellif, muttasıl ve munfasıl zamirlerin cümle içerisindeki konumları hakkında birtakım bilgiler aktardıktan sonra konuya dair Arap şiirinden şu örneği vermiştir.⁶⁶

بِالْبَاعِثِ الْوَارِثِ الْأَمْوَاتِ قَدْ ضَمَنْتُ . . . إِيَّاهُمْ الْأَرْضُ فِي ذَهْرِ الدَّهَارِ

“Ölüleri dirilten ve geçmiş zamanda toprağın bedenlerini içine aldığı ölülerin arkada bıraktıklarının varisine (Allah’a) yemin olsun.”

Beyitteki şâhid lafız: (ضَمَنْتُ ... إِيَّاهُمْ): Doğrusu ضَمَنْتُهُم muttasıl zamirle gelmesiydi. Herhangi bir zaruret yoksa ve muttasıl zamir kullanımı mümkünse, munfasıl zamir kullanımı caiz değildir. Örneğin ضَرَبَ أَنْتَ (vurdun sen) şeklinde bir kullanım olmaz. Ancak ضَرَبْتَ (sen vurdun) olarak kullanılabilir.⁶⁷ Şiirin zaruretinden dolayı bu şekilde gelmiştir.⁶⁸

4.11. ‘Alem (özel isim)

Efgânî, özel isimlerle alakalı birtakım bilgiler aktardıktan sonra

فَإِذَا اجْتَمَعَتِ الثَّلَاثَةُ عَلَى مَسْمَى وَاحِدٍ بَدَأَتْ بِأَيِّ شَيْءٍ، وَلَكِنْ يَتَأَخَّرُ اللَّقَبُ عَنِ الْأَسْمَاءِ، فَيَقُولُ: كِتَابُ الْحَيَوَانِ لِأَبِي عَثْمَانَ عَمْرُو بْنُ بَجْرِ الْجَاحِظِ، أَوْ لِعَمْرُو بْنِ بَجْرِ الْجَاحِظِ أَبِي عَثْمَانَ، أَوْ لِعَمْرُو بْنِ بَجْرِ أَبِي عَثْمَانَ الْجَاحِظِ

özel isim başlığı altında lakabın özel isimden sonra gelmesi şarttır⁶⁹ ifadesine yer vermiştir. Birçok örnekle de konuyu pekiştirmiştir. Daha sonra Arap şiirinden de bu kullanım için aşağıdaki şiiri istişhâd etmiştir.

أَنَا ابْنُ مُرَيْفِيٍّ عَمْرُو، وَجَدِي أَبُوهُ مُنْذَرٌ مَاءُ السَّمَاءِ

64 Efgânî, *el-Mücez fi'l-Kava 'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 82.

65 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mücez*, 19.

66 Efgânî, *el-Mücez fi'l-Kava 'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 95.

67 Ebû'l Kasım Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *el-Mufasssal fi İlmi'l Arabiyye*, thk. Fâhru Salih Kadare (Amman: Daru Ammar, 1425), 129.

68 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mücez*, 24.

69 Efgânî, *el-Mücez fi'l-Kava 'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 100.

“Ben ki Amr Muzeykiye'nin oğluyum, dedemin babası da semanın suyu olan Münzir'dir.”

Nahiv kaidelerine göre lakabın özel isimle beraber kullanılması halinde, lakabın özel isimden sonra gelmesi gerekir.⁷⁰ Ancak müellif beyitte yer alan *ابن مَزَيْكِيَا عَمْرُو* ifadesinden istişâd ederek böyle bir uygulamanın olabileceğine işaret etmiştir.⁷¹ Fakat beyitteki ifadenin şiirin zaruretinden kaynaklandığı dolayısıyla genel bir kurala örneklik teşkil edemeyeceği düşünülmektedir.

4.12. İsm-i İşaret

Müellif, genelde akıllı varlıklar için kullanılan işaret zamirinin, bazen akılsız varlıklar için de kullanılabileceğini ifade ederek konu ile ilgili Arap şiirinden şu beyti istişâd etmiştir.⁷²

ذُمُ الْمَنَازِلِ بَعْدَ مَنَزَلَةِ الْيَوْمِ . . . وَالْعَيْشِ بَعْدَ أَوَّلِكَ الْأَيَّامِ

“Liva'dan sonra bütün konakları ve o (geçen) günlerden sonraki bütün hayatı artık kına.”

Şâhid olarak kullanılan lafız: (أولئك) işaret zamiridir. Mübtedanın ref mahallinde olup kesra ile mebnidir. ك hitap harfidir.⁷³ *أولاء* lafzı ister müzekker çoğul olsun isterse de müennes çoğul olsun, hem akıllı varlıklar hem de akılsız varlıklara işaret için kullanılabilmektedir.⁷⁴ Nitekim bu örnekte akılsız olan *اليوم* kelimesinin çoğulu olan *الأيام* lafzı için kullanılmıştır.

4.13. İsm-i Mevsûl

Efgânî konuyu, has mevsuller ve müşterek mevsuller olmak iki başlık altında işlemiştir. *ذو* lafzının Tai lûgatinde *الذي* manasında olduğunu belirterek Arap şiirinden buna örnek şâhid getirmiştir.⁷⁵

فَإِنَّ الْمَاءَ مَاءُ أَبِي وَجَدِي . . . وَبُرِّي ذُو حَفَرْتُ وَذُو طَوَيْثُ

“Bu kazdığım ve ördüğüm kuyumun suyu, şüphe yok ki babamın ve dedemin suyudur.”

İstişad yönü (ذُو حَفَرْتُ) lafzı üzerinedir: *ذُو* Tay kabilesinin lûgatinde *الَّذِي* anlamında kullanılan bir ism-i mevsûldür.⁷⁶ Dilcilerin bir kısmına göre *ذُو* ism-i mevsûlü; müfred, müsenna, cemi, müzekker ve müennes için tek lafız olarak kullanılmaktadır. Diğer bir kısmına göre ise bu ism-i mevsûl, müzekker için *ذُو*, müfred müennes için, *ذَاتُ* cemi müennes için de *ذَوَاتُ* şeklinde kullanılmaktadır.⁷⁷ *ذُو* İsm-i mevsûlü hem akıllı hem de akılsız varlıklar için bu lafızla kullanılır.⁷⁸

70 İbn Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/98.

71 Efgânî, *Te 'âliku 'ale's-şevahidi'l-mûcez*, 25.

72 Efgânî, *el-Mûcez fî'l-Kava'idi'l-Lûgati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 103.

73 Efgânî, *Te 'âliku 'ale's-şevahidi'l-mûcez*, 25.

74 İbn Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/108-109.

75 Efgânî, *el-Mûcez fî'l-Kava'idi'l-Lûgati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 105.

76 Efgânî, *Te 'âliku 'ale's-şevahidi'l-mûcez*, 26.

77 İbn Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/122-123.

78 İbn Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 4/122-123.

4.14. İsmi Tasğîr

Müellif ismi tasğîr konusunu işlerken asıl mananın küçümseme olduğunu belirtmekle beraber bazen tazim anlamına da gelebildiğini ifade ederek şu şiiri istişhâd etmiştir.⁷⁹

وَكُلُّ أَنَاسٍ سَوْفَ نَدْخُلُ بَيْنَهُمْ . . . دُوَيْهِيَّةٌ تَصْفُرُ مِنْهَا الْأَنَامِلُ

“Her insan teni ta parmaklarına varıncaya kadar sararmadan, bir beladan azıcık da olsa nasibini alacaktır.”

Şiirdeki istişhâd (دويهيّة) lafzıdır: داهية kelimesinin tasğîridir. Buradaki ismi tasgir, yüceltme ve abartma anlamındadır.⁸⁰

4.15. İsm-i Mensûb

Efgânî, bir kelimenin nisbet yapılması için kelimenin sonuna nisbet ي/ya’ sının eklenmesiyle olabildiğini ifade etmiştir. Ayrıca bir kelimenin فَعَلْ kalıbına sokularak da bu mananın elde edilebileceğini aktarmıştır. Bu duruma da Arap şiirinden şu beyti delil olarak getirmiştir.⁸¹

لَسْتُ بِلَيْلِيٍّ وَلَكِنِّي نَهْرٌ . . . لَا أَذِلُّجُ اللَّيْلَ وَلَكِنْ أَبْتَكِرُ

“Gece (gidici) değilim ama gündüzcüyüm. Gecenin sonunda gitmem ama erkenciyim.”

Şâhid: (ليلى) Kıyas üzere geceye nisbettir. نهر kelimesinin manası gündüz sahibidir. Bu vezin nisbet ya’sının makamında kullanılmıştır.⁸² Müellif, burada نهر lafzının فَعَلْ kalıbında olduğunu ifade etmiş bundan dolayı nisbet ي/ya’la kullanılan لَيْلِيٍّ lafzının makamında olduğunu göstermiştir.

4.16. Mebnî İsimler

Müellif bu başlıkta, “isimlerde asıl olan mureb olmasıdır fakat az da olsa bazı isimler mebni olabilmektedir” şeklinde yaptığı açıklamadan sonra söz konusu mebni isimlere örnekler vermiştir. Daha sonra konuya Arap şiirinden delil getirmiştir.⁸³

إِذَا قَالَتْ حَذَامٌ فَصَدَّقْهَا . . . فَإِنَّ الْقَوْلَ مَا قَالَتْ حَذَامٌ

“Hazami bir şey söylerse onu tasdik edin. Zira (doğru olan) onun söylediğidir.”

Şiirdeki şâhid lafız: (حذام) Hazâmi bir kadın ismi olup فَعَال veyninde gelen alemdir (özel isimdir). قَالَتْ fiilinin failinin ref’ mahallinde olup kesra üzere mebnidir.⁸⁴ Sürekli mebni olan isimler فَعَال veyninde olup masdar, sıfat veya müennes alemlerdir. Fakat şiirdeki bu kullanım Hicazlılara göredir.⁸⁵ Benî Temîm’e göre ise bu vb. isimler mebnî değil, mu’rebdir.⁸⁶

79 Efgânî, *el-Mûcez fî l-Kava ‘idi l-Lügati l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 138.

80 Efgânî, *Te ‘âliku ‘ale’ş- şevahidi l-mûcez*, 27.

81 Efgânî, *el-Mûcez fî l-Kava ‘idi l-Lügati l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 147.

82 Efgânî, *Te ‘âliku ‘ale’ş- şevahidi l-mûcez*, 28.

83 Efgânî, *el-Mûcez fî l-Kava ‘idi l-Lügati l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 149.

84 Efgânî, *Te ‘âliku ‘ale’ş- şevahidi l-mûcez*, 29.

85 İbn Akil, *Şerhu İbn ‘Akil ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/87.

86 Muvaffakuddîn Yâiş b. Alî b. Yâiş İbn Yâiş, *Şerhu l-mufasssal li’z-Zemahşerî*, thk. Bedî’ Yakub Emîl (Bey-

4.17. Tenvin Alabilen ve Alamayan İsim

Efgânî, gayrı munsarif konusunu ele alırken ortası sakın üç harfli müennes alemlerin tenvin alabilmesinin veya alamamasının caiz olduğunu ifade etmiş ve konu ile ilgili olarak Arap şiirinden şâhid getirmiştir.⁸⁷

لَمْ تَلْفَعْ بِفَضْلِ مِرْزَاهَا . . . دَعْدٌ وَلَمْ تُسَقِّ دَعْدٌ فِي الْعَلْبِ

“Da’d artık giysileriyle örtünmemiştir ve Da’d deri kaplardan da su içmemiştir.”

Beyitteki şâhid lafız: دَعْدٌ(دَعْدٌ...دَعْدٌ) lafzı iki defa tekrar edilmiştir. Birincisi sülasi, ortası sakın, alem ve müennes olduğundan dolayı tenvin almış ve munsariftir. Fakat ikinci kullanımda tenvin almamıştır. Buradan her iki kullanımın da caiz olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁸

4.18. Masdar

Müellif amel eden masdarların şartlarını ele alırken Arap şiirinden şâhid getirmiştir.⁸⁹

أَكْثَرًا بَعْدَ رَدِّ الْمَوْتِ عَنِّي . . . وَبَعْدَ عَطَائِكَ الْمَائَةِ الرَّتَاعَا

“Ölümü(mü) engelledikten ve bana yüz tane güzel (deve) verdikten sonra (sana) nan-körlük mü edeceğim?”

İstişâd edilen lafız: عَطَاءُ (عطائك المائة) masdar isimdir. Failine mana yönüyle izafe edilmiştir. عَطَائِكَ إِيَّايِ الْمَائَةِ masdar ismin mefulü bihisidir ve diğer meful mahzuftur. Yani عَطَائِكَ إِيَّايِ الْمَائَةِ şeklinde.⁹⁰

4.19. İsm-i Fail

Efgânî İsm-i Fail’in, fiili gibi amel ettiğini ve şartlarını zikrettikten sonra bu kaidenin uygulamasına Arap şiirinden delil getirmiştir.⁹¹

كَنَاطِحُ صَخْرَةٍ يَوْمًا لِيُوهِنَهَا . . . فَلَمْ يَضُرَّهَا وَأَوْهَى قَرْنَهُ الْوَعْلُ

“(onun durumu) bir gün kayayı yerinden oynatmak için boynuzlayan fakat o kayaya bir şey yapamayıp boynuzuna zarar veren dağ keçisi gibidir.”

Şâhid olarak kullanılan lafız: (كناطح صخرة) Burada ism-i fail mahzuf mevsufun sıfatı olarak gelmiştir. Aslında كَوَعْلُ نَاطِحْ şeklindedir. İsm-i fail bir isme sıfat olarak geldiği için fiil gibi amel etmiştir. صخرة ism-i failin mefulü bihisidir. Ayrıca İsm-i fail mevsuftan önce lafzen veya takdiren amel ederse nekra olur.⁹²

rut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001), 1/72.

87 Efgânî, *el-Mûcez fi’l-Kava’idi’l-Lügati’l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 155.

88 Efgânî, *Te’âliku ‘ale’ş-şevahidi’l-mûcez*, 31.

89 Efgânî, *el-Mûcez fi’l-Kava’idi’l-Lügati’l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 167.

90 Efgânî, *Te’âliku ‘ale’ş-şevahidi’l-mûcez*, 32.

91 Efgânî, *el-Mûcez fi’l-Kava’idi’l-Lügati’l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 173.

92 Efgânî, *Te’âliku ‘ale’ş-şevahidi’l-mûcez*, 34.

4.20. İsm-i Mef'ûl

Müellif, ism-i Fail'de olduğu gibi burada da İsm-i Mef'ul'un amel etmesiyle alakalı şartları zikretmiş ve şiirle istişhâd etmiştir.⁹³

أَلَمْ أَقْسَمْ عَلَيْكَ لِتُخْبِرَنِي: . . . أَمَحْمُولٌ عَلَى النَّعْشِ الْهَمَامُ

“Yüksek bir tabutta taşınacağımı bana haber vermene dair sana yemin etmemiş miydim?”

İstişhad yönü (أَمَحْمُولٌ عَلَى النَّعْشِ الْهَمَامُ) üzerinedir. İsm-i mefulün naibü'l-failidir. على lafzı soru edatından sonra gelerek fiil gibi amel etmiştir, cer-mecrur olan على lafzı da ona mütaallıktır.⁹⁴

4.21. Sıfat-ı Müşebbehe

Efgânî, *el-Mûceẓ* adlı eserinde sıfat-ı Müşebbehe ile ilgili birtakım bilgiler vererek, kullanılan vezinlere Arap şiirinden şâhid getirmiştir.⁹⁵

فَتَاتَانِ أَمَّا مِنْهُمَا فَشَبِيهَةٌ . . . هَلَالًا وَآخَرَى مِنْهُمَا تَشَبَهُ الشَّمْسُ

“Bu iki genç kızdan biri hilale diğeri de güneşe benziyor.”

Şiirdeki istişhâd: (فَشَبِيهَةٌ هَلَالًا) Aslı bu cümlede, sıfat-ı müşebbehedir ve kendisinde zarureten dolayı mahzûf olan إحداهما lafzına dönen gizli bir zamir vardır. هَلَالًا lafzı ise cer edici amilin (بِهَلَالٍ) devre dışı kalmasıyla mansub olmuştur.⁹⁶

4.22. İsm-i Tafdîl

Müellif, İsm-i Tafdîl ile ilgili olarak أفعَل kalıbı ve ma'mulü hakkında bilgiler sunduktan sonra Arap şiirinden bu kullanıma şâhid getirmiştir.⁹⁷

إِذَا سَايَرْتُ أَسْمَاءَ يَوْمًا طَعِينَةً . . . فَأَسْمَاءُ مِنْ تِلْكَ الطَّعِينَةِ أَمْلَحُ

“Esmâ ne zaman hevdecdeki (güzel) kadınlarla bir araya gelse, onlardan daha güzeldir.”

Şâhid: (مِنْ تِلْكَ الطَّعِينَةِ أَمْلَحُ) lafzındaki fail, Esmâ'ya dönen هي gizli zamirdir. İsm-i tafdîl burada fiil gibi amel etmiştir. Mufaddal aleyh olan مِنْ تِلْكَ ism-i tafdîlin önüne geçmiştir. Kurala aykırıdır. Doğrusu mufaddal aleyhin, ism-i tafdîlden sonra gelmesidir.⁹⁸

4.23. Fail

Efgânî, failin cümle içerisindeki konumu hakkında bilgi verirken failin fiilden sonra geldiğini kaydetmiş ve Arap şiirinden bu kullanıma örnekler getirmiştir.⁹⁹

93 Efgânî, *el-Mûceẓ fî'l-Kava 'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 178.

94 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mûceẓ*, 36.

95 Efgânî, *el-Mûceẓ fî'l-Kava 'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 179.

96 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mûceẓ*, 36.

97 Efgânî, *el-Mûceẓ fî'l-Kava 'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 182.

98 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mûceẓ*, 37.

99 Efgânî, *el-Mûceẓ fî'l-Kava 'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 189.

جاء الخَافَةَ أَوْ كَانَتْ لَهُ قَدْرًا . . . كَمَا أَتَى رَبَّهُ مُوسَى عَلَى قَدَرٍ

“Nasıl ki Musa Rabbi’ne takdir üzere geldiyse o da hilafete öyle geldi ve hilafet onun kaderiydi.”

Şiirdeki şâhid lafız: (أَتَى رَبَّهُ مُوسَى) Mefulu bihi, müteahhir failin zamiriyle beraber failin önüne geçmiştir. Asıl olan zamirin failinden sonra gelmesidir. Lafzına dönen zamir her ne kadar kendinden önce gelse de rütbeten caizdir.¹⁰⁰

4.24. Naibu'l-Fail

Müellif, *el-Mûcez* adlı eserinde Naibu'l-Fail'in hükümlerini ele almış ve Arap şiirinden istişâdetmiştir.¹⁰¹

إِنَّ السَّمَاخَةَ وَالْمُرُوءَةَ ضُمْنَا . . . قُبْرًا بَمَرْوٍ عَلَى الطَّرِيقِ الْوَاضِحِ

“Cömertlik ve yığitlik Merv’de açık bir yol üstündeki bir kabre gömüldü.”¹⁰²

Beyitteki şâhid lafız: (إِنَّ السَّمَاخَةَ وَالْمُرُوءَةَ ضُمْنَا) lafzı müenneslik-müzekkerlik uyumundan dolayı ضُمْنَا şeklinde gelmesi gerekiyordu. Fakat şiirin zaruretinden dolayı ت harfidüşmüştür.¹⁰³

4.25. Mübteda-Haber

Efgânî, mübteda istifham veya nefy edatı ile geldiğinde mübtedanın habere ihtiyacı olmadığını zikrederek bu kullanıma Arap şiirinden şâhid getirmiştir.¹⁰⁴

غَيْرُ مَأْسُوفٍ عَلَى زَمَنٍ . . . يَنْقُضِي بِأَلْهَمٍ وَالْحَزَنَ

“Kaygı ve üzüntüyle geçen zamana hayıflanılmaz.”

İstişâd edilen lafız: (غَيْرُ مَأْسُوفٍ عَلَى زَمَنٍ) mübteda, (غَيْرُ مَأْسُوفٍ عَلَى زَمَنٍ) lafzının ref mahallinde naibu'l-failidir. Şiirde Mübteda nefy edatıyla beraber geldiği için habere ihtiyaçduymamıştır.¹⁰⁵

4.26. “İن” İnne ve Kardeşleri

Müellif, “İن” İnne’nin اِنَّ Enne şeklinde okunduğu yerlere değinerek bu kullanıma Arap şiirindendilgetirmiştir.¹⁰⁶

أَزِفَ التَّرْحُلُ غَيْرَ أَنَّ رَكَبَنَا . . . لَمَّا تَرَلُّ بِرَحَالِنَا وَكَأَنَّ قَدَ

“Yolculuk vakti yaklaştı, öysa bineklerimiz hâla yüklerimizle ve sanki gidecek gibiler.”

Şâhid olarak kullanılan lafız: (غَيْرَ أَنَّ رَكَبَنَا) Muzafe ileyhin masdarıyla tevil edildiğinden dolayı hemze fetha almıştır. اِنَّ lafzının aslı, اِنَّهَا قَدْ زَالَتْ şeklindedir. اِنَّ muhaf-

100 Efgânî, *Te ‘âliku ‘ale’ş-şevahidi’l-mûcez*, 38.

101 Efgânî, *el-Mûcez fi’l-Kava’idi’l-Lügati’l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 194.

102 Mustafa Dilsiz, *İbn-i Hişâm’ın “Şerh-u Şüzûri’z-Zeheb” Adlı Eserinde İstişâd Ettiği Beyitler* (Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 60.

103 Efgânî, *Te ‘âliku ‘ale’ş-şevahidi’l-mûcez*, 30.

104 Efgânî, *el-Mûcez fi’l-Kava’idi’l-Lügati’l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 201-202.

105 Efgânî, *Te ‘âliku ‘ale’ş-şevahidi’l-mûcez*, 44.

106 Efgânî, *el-Mûcez fi’l-Kava’idi’l-Lügati’l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 213-214.

feftir, ismi mahzûf olan şân zamiridir, haberi ise *قد زالت* lafzıdır. Fiilin hazfolması zarurettendolayıdır.¹⁰⁷

4.27. Mef'ûl-u Mutlak

Efgânî, Mef'ûl-u Mutlak'ın hazf olan fiilin yerine geçebileceğini ifade ederek Arap şiirinden bu kullanıma şâhid getirmiştir.¹⁰⁸

عَلَى حِينِ أَلْهَى النَّاسُ جُلْ أُمُورِهِمْ . . . فَتَدَلَّ زُرَيْقُ الْمَالِ نَدْلَ الثَّعَالِبِ

“Ey Zureyk! insanların önemli işleri kendilerini oyaladığında, tilkinin kapışı gibi malı hızla kapmak gerek.”

İstişhad yönü (ندلا،ندل) lafızları üzerinedir. Birincisi, vucuben mahzûf olan bir fiilin mefulü mutlakıdır. Çünkü o, fiilin yerine geçen masdardır. İkincisi ise nev'ini açıklayan mefulü mutlakıdır.¹⁰⁹

4.28. Mef'ûl-u Bih

Müellif, Mef'ûl-u Bih konusunu sunarken iki Mef'ûl-u Bih isteyen fiil bulunduğunda ikinci Mef'ûl-u Bih'in hazfinin caiz olduğunu belirterek şiirle istişhâd etmiştir.¹¹⁰

وَلَقَدْ نَزَلْتُ فَلَا تَظْنِي غَيْرَهُ . . . مَنِي بِمَنْزِلَةِ الْمُحِبِّ الْمُكْرَمِ

“Yemin olsun ki, ey sevgili! Sen benim nezdimde sevgi ve saygı gören bir konumdasın. Başka bir şey sanma.”

Şiirdeki istişhâd: (غیره) Birinci mefulü bihidir. İkinci meful ise, cevazen mahzûf olup takdiri, واقعاً lafzıdır.¹¹¹

4.29. Mef'ûl-u Lieclih

Efgânî, Mefulü lieclihin izafeli geldiği durumlarda harfi cer ile cerre alabileceğini zikretmiş ve bu kullanıma Arap şiirinden delil getirmiştir.¹¹²

وَأِنِّي لَتَعْرُونِي لَذِكْرُكَ هَرَّةً . . . كَمَا اتَّقَصَّ الضُّفُورُ بِلِلَّةِ الْقَطْرِ

“(Sevgilim) Seni andığımdan dolayı beni, yağmurun ıslattığı serçenin silkinışı gibi bir titreme tutar.”

Şâhid: (لذكرك) Mefulu lieclih burada muzaf konumundadır dolayısıyla cerresi caizdir.¹¹³

4.30. Mef'ûl-u Maah

Müellif, Mef'ûl-u Maah'ın amilinin hazfinin caiz olabileceğini ifade ederek bu kaideyi Arap şiiriyle istişhâdetmiştir.¹¹⁴

إِذَا مَا الْغَائِيَاتُ بَرَزْنَ يَوْمًا . . . وَزَجَجْنَ الْحَوَاجِبَ وَالْغَيُونَا

107 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mücez*, 46.

108 Efgânî, *el-Mücez fi'l-Kava'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 226.

109 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mücez*, 49.

110 Efgânî, *el-Mücez fi'l-Kava'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 234.

111 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mücez*, 51.

112 Efgânî, *el-Mücez fi'l-Kava'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 243.

113 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mücez*, 54.

114 Efgânî, *el-Mücez fi'l-Kava'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 245.

“Bir gün güzeller kaşlarını inceltip gözlerine (sürme çekerek) ortaya çıktıklarında...”

Şiirdeki şâhid lafız: (والعيونا) Vucuben Mefulu maah. Çünkü gözlere sürme çekilmez, tıpkı kaşların inceltildiği gibi de inceltilmez.¹¹⁵ Bazen و ile ma'mulu kalmış mahzûf bir amil, zikredilen başka bir amil üzerine atfedilebilir. Zira beyitte والعيونا kelimesinin mahzûf amili olan كحلن lafzı, زججن üzerine atfedilmiştir.¹¹⁶

4.31. Mef'ûl-u Fih

Müellif, zaman açısından قبل ve بعد ya benzeterek mebni yapmış ve konuya Arap şiirinden şâhid getirmiştir.¹¹⁷

على حين غابْتُ الْمَشِيبَ عَلَى الصَّبَا ... فَقُلْتُ أَلَمْ أَصْخِ وَالسَّيْبُ وَانْعَ؟

“Gençliğin geçip gitmesi karşısında yaşlılığı ayıpladığımda dedim ki: Yaşlılık (kötülüklerle) engel olduğu halde hala (gafletten) uyanamadım mı?”

Beyitteki şâhid lafız: (على حين) lafzının cer mahallinde olup fetha ile mebni olması caizdir. İzafe edildiğinden dolayı da irabı mecrurdur.¹¹⁸

4.32. Hâl

Efgânî, Hâl'in genellikle nekra olduğunu ifade etmiş¹¹⁹ bu görüşü Arap şiirinden istiş-hâd etmiştir.

يا صَاحِ هَلْ حُمَّ عَيْشٌ بَاقِيًا قَتَرَى ... لِنَفْسِكَ الْعُذْرَ فِي إِبْعَادِهَا الْأَمَّا

“Ey arkadaş! Hayat ebedi kılınmadı ki nefsinin uzun vadeli ümitlerinde mazur göresin.”

İstişhâd edilen lafız: (باقياً) lafzı Hal olup nekradır.¹²⁰ Şayet marife olarak gelirse de nekreye tevil edilir. Örneğin قَابَلْتُ الْأَمِيرَ وَحْدِي cümlesinde وَحْدِي kelimesi lafız olarak marife olsa bile mana itibarıyla nekredir. Çünkü مُنْقَرِدًا lafzına tevil edilir.¹²¹

4.33. Temyîz

Müellif cümledeki kapalılığı kaldıran temyîz hakkında birtakım bilgiler vererek taaccüb ifade eden her kelimedenden sonra temyiz geldiğini aktararak Arap şiirinden konuya delilgetirmiştir.¹²²

بَأَنْتَ لَتَحْزُنُنَا عَفَاةً ... يَا جَارَتَا مَا أَنْتَ جَارَةٌ!

“Afara bizi üzme için ayrıldı gitti. Ey komşum! Sen sıradan bir komşu değilsin (aile-den biri gibisin).”

Şâhid olarak kullanılan lafız: (جارة) Nisbet temyizidir. Amili ise taaccubi istifhamdır.¹²³

115 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mûcez*, 54.

116 Hekimoğlu, *Şerhu Ibn 'Akil'deki Şahid Beyitlerin İncelenmesi*, 166.

117 Efgânî, *el-Mûcez fi'l-Kava'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 249.

118 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mûcez*, 56.

119 Efgânî, *el-Mûcez fi'l-Kava'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 253.

120 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mûcez*, 58.

121 Efgânî, *el-Mûcez fi'l-Kava'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 254.

122 Efgânî, *el-Mûcez fi'l-Kava'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 265.

123 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mûcez*, 60.

4.34. İstisnâ

Efgânî İstisnâ konusunu ele alırken Arap şiirinden şâhid getirmiştir.¹²⁴

مَا لَكَ مِنْ شَيْخِكَ إِلَّا عَمَلُهُ . . . إِلَّا رَسِيمُهُ وَإِلَّا رَمْلُهُ؟

“Yaşlı adamın sana ameli, Safa ve Merve arası sa’y etmesi ve tavafta remel yapmasından başka bir faydası olmaz.”

İstişhad yönü (إلا رسيمة) üzerinedir. إلا lafzından bedeldir. Müstesna minhin olmayışından dolayı kelam istisna değil hasredilmiştir.¹²⁵ الا ile gelen her Hasr bir nevi istisnadır. Fakat şiirdeki kullanımın Hasr olması İstisnâ başlığı altında olmasını manasız kılmıştır.

4.35. Nida

Müellif, müfredi münadayı marifenin damme üzere mebni olur görüşünü savunmaktadır. Fakat bazen şiirin zaruretinden dolayı tenvin alabileceğine dair Arap şiirinden delilgetirmiştir.¹²⁶

ضَرَبْتُ صَدْرَهَا إِلَى وَقَالَتْ . . . يَا عَدِيًّا لَقَدْ وَقْتُكَ الْأَوَاقِي

“Beni bağrıma bastı ve dedi ki: Ey Adıyy! Ant olsun ki, koruyucular (melekler) seni korumuştur.”

Şiirdeki istişhâd: (يا عديا) Burada münada müfred alemdir. Nasb mahallinde mukadder damme üzere mebnidir. Sonunun tenvin olması da şiirin zaruretinden dolayıdır. Mahalline uygunluk bakımından mansubtur.¹²⁷

4.36. Harf ile Cer

Efgânî, zarurettten dolayı harfi cerrin hazfinin caiz olduğunu ifade ederek Arap şiirinden şâhid getirmiştir.¹²⁸

إِذَا قِيلَ: أَيُّ النَّاسِ شَرُّ قَبِيلَةٍ . . . أَشَارَتْ كَلَيْبَ بِالْأَكْفِ الْأَصَابِعِ

“İnsanların en şerli kabilesi hangisidir?” diye sorulduğunda, parmaklar elleriyle birlikte Kuleyb (kabilesi)’i işaret etti.”

Şâhid: (كليب) Şiirin zaruretinden dolayı mahzuf olan bir إلی ile mecrurdur.¹²⁹ Her ne kadar harfi cerrin lafzı olmasa da mana itibariyle amel etmiştir.

4.37. İzafe ile Cer

Müellif, zarurettten dolayı muzafın hazfinin caiz olduğuna dair Arap şiirinden delil getirmiştir.¹³⁰

أَكُلُ أَمْرِي تَحْسِينِ أَمْرًا . . . وَنَارٍ تَوْقَدُ بِاللَّيْلِ نَارًا

124 Efgânî, *el-Mûcez fi'l-Kava 'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 271-275.

125 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mûcez*, 63.

126 Efgânî, *el-Mûcez fi'l-Kava 'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 279.

127 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mûcez*, 64.

128 Efgânî, *el-Mûcez fi'l-Kava 'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 294-295.

129 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mûcez*, 68.

130 Efgânî, *el-Mûcez fi'l-Kava 'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 301.

“Her kişiyi er ve gece yanan her ateşi ateş mi sanırsın?”

Şiirdeki şâhid lafız: (ونار) Mahzûf olan bir muzafın, muzafun ileyhidir. Zaruretten dolayı bu şekilde kullanılmıştır. Takdiri, كل نار و كل نار şeklinde. كل lafzı matufu aleyhte de kullanılmıştır.¹³¹

4.38. Tevkîd

Efgânî, Tevkîd'in genellikle isim ve fiillerle yapıldığını ifade ederek bazen de harf ile de Tevkîd'in yapılabildiğini aktarmıştır.¹³² Bunu da Arap şiiriyle istişhâd etmiştir.

لَا لَا أَبُوحُ بِحُبِّ بَشَّةٍ إِنَّهَا . . . أَخَذَتْ عَلَيَّ مَوَاقِفًا وَعُهُودًا

“Hayır, hayır! Besne'ya olan sevgimi ilan etmem. Çünkü o, bu konuda benden söz ve ahd almıştır.”

Beyitteki şâhid lafız: (لا لا أبوح) Burada harf ile tevkîd yapılmıştır. İkinci لا birincinin lafzi tevkîdidir.¹³³

4.39. Na't

Müellif, Sıfatın cümle olarak da gelebileceğini Arap şiirinden delil getirerek açıklamıştır.¹³⁴

وَلَقَدْ أَمُرُّ عَلَى اللَّيْمِ يَسْبِينِي . . . فَمَضَيْتُ ثُمَّ قُلْتُ لَا يَغْنِينِي

“Vallahi, bazen bana söven bir alçağın yanından geçerim de “beni kastetmiyor” diyerek (aldırmam) oradan geçip giderim.”

İstişhâd edilen lafız: (يسبيني) İster اللئيم lafzına hal olsun isterse de cer mahallinde ona sıfat olsun. Çünkü kendisinde lam-ı cinsiyye vardır. Dolayısıyla lafzen marife, mana yönüyle ise nekradır. Lafzın da mahallin de göz önünde bulundurulması caizdir.¹³⁵

4.40. Atıf

Efgânî el-Mûceẓ adlı eserinde Atıf harflerine değinerek Arap şiirinden örneklerle istişhâdetmiştir.¹³⁶

جَاءَ الْخُلَافَةَ أَوْ كَانَتْ لَهُ قَدْرًا . . . كَمَا أَتَى رَبَّهُ مُوسَى عَلَى قَدَرٍ

“Nasıl ki Musa Rabbi'ne takdir üzere geldiyse o da hilafete öyle geldi ve hilafet onun kaderiydi.”

Şâhid olarak kullanılan lafız: (أو كانت) Buradaki أو, بل manasında idrabdır.¹³⁷

131 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mûceẓ*, 70.

132 Efgânî, *el-Mûceẓ fî'l-Kava'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 306.

133 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mûceẓ*, 72.

134 Efgânî, *el-Mûceẓ fî'l-Kava'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 312.

135 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mûceẓ*, 73.

136 Efgânî, *el-Mûceẓ fî'l-Kava'idi'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 315-319.

137 Efgânî, *Te'âliku 'ale's-şevahidi'l-mûceẓ*, 75.

4.41. Bedel

Müellif Bedel-i İştimal'in cümle şeklinde de gelebileceğini ifade etmiş ve bu kullanıma uygun Arap şiirinden şahid getirmiştir.¹³⁸

إِلَى اللَّهِ أَشْكُو بِالْمَدِينَةِ حَاجَةً . . . وَبِالشَّامِ أُخْرَى: كَيْفَ يَلْتَقِيَانِ
 “Allah’a Medine’de bir ihtiyacı şikâyet ediyorum... ve Şam’da bir diğerini, bu iki ihtiyaç nasıl karşılaşır?”

İstişhad yönü (كيف يلتقيان) lafzı üzerinedir. Cümle, حاجة lafzından bedel-i iştimal olup nasb mahallindedir.¹³⁹

4.42. Atf-ı Beyân

Efgânî *el-Mûcezz* adlı eserinde Atf-ı Beyân konusuna değinerek Arap şiirinden örneklerle istişhâdetmiştir.¹⁴⁰

أَقْسَمُ بِاللَّهِ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ . . . مَا مَسَّهَا مِنْ تَقَبٍّ وَلَا دَبْرٍ
 “Ebu Hafs Ömer Allah’a yemin etti ki; o devenin tırnağı ne delindi ne de ayakları çatladı.”

Şiirdeki istişhâd: (عمر) أبو حفص lafzının atf-ı beyanıdır. Burada isim künyeden daha anlaşılır ve yaygındır.¹⁴¹

Sonuç

Saîd el-Efgânî, aslen Arap olmamasına rağmen Arap diline büyük katkıları olmuş şahsiyetlerden biridir. Muassır dil alimlerinden sayılan Efgânî, yapmış olduğu çalışmalarla gerek kendi dönemine gerekse de sonraki dönemlere ışık tutmuştur. Efgânî de her nahivci gibi Arap kelimelerinden şahidler getirerek sarf ve nahiv konularını ele almıştır. Bunu yaparken sadece Arap kelimelerine bağlı kalmamış aynı zamanda Kur’an ve Hadis’ten de şahidler göstermiştir. Bu çalışmada Efgânî’nin *el-Mûcezz* adlı eserindeki Arap şiirlerinden istişhâd edilen beyitler ele alınmış ve şu sonuçlara varılmıştır: Efgânî, eserinde gramer kaideleri için getirdiği istişhadları, daha çok kadim Arap şairlerinin kelimelerinden getirdiği görülmüştür. Bu çerçevede Müellif, söyleyeni belli olmayan ya da beytin başı veya sonu eksik olan beyitlerden şahid getirmemiştir. Efgânî iki farklı rivayetle gelen şiirlerden de istişhâd etmemiştir. Efgânî, şiirin zaruretine binaen kuralların yok sayılmasına karşı çıkmış ve buna gerek olmadığını ifade etmiştir. Efgânî, istişhâd edeceği bir şiirde manayı öncelemiştir. Manası anlaşılır bir şiirin güvenilirliğinin daha yüksek olduğunu ifade etmiştir. Müellif, Cahiliye Dönemi şairlerinin yanı sıra Muhadram, İslam, Emeviler ve Abbasiler dönemindeki şairlerin şiirlerinden de delil getirmiştir. Efgânî *el-Mûcezz* adlı eserinde toplamda 42 konu başlığı altında dört yüz kırk üç şiiri (443) istişhâd olarak zikretmiştir. Bu şiirlerden yüz yirmi

138 Efgânî, *el-Mûcezz fî l-Kava’idi l-Lügati l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 323.

139 Efgânî, *Te’âliku ‘ale’ş-şevahidi l-mûcezz*, 76.

140 Efgânî, *el-Mûcezz fî l-Kava’idi l-Lügati l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*, 325.

141 Efgânî, *Te’âliku ‘ale’ş-şevahidi l-mûcezz*, 77.

üçü Cahiliye şairlerine, yetmiş dokuzu Muhadram şairlere, yirmi ikisi İslam dönemi şairleri ve önde gelen sahabilere, yüz yirmi dokuzu Emeviler Dönemi şairlerine ve otuz yedisi de Abbasiler Dönemi şairlerine aittir. Efgânî, Cahiliye Döneminden en çok İmru'û'l-Kays'ın şiirlerinden, Muhadram şairlerden Hassân b. Sâbit'in, İslam Döneminden Abbas b. Mirdâs'ın, Emeviler döneminden Cerîr b. Atıyye'nin ve Abbasiler Döneminden de el-Mütenebbî'nin şiirlerinden istifade etmiştir. Müellif, fiiller konusunda yüz altı, isimler konusunda ise iki yüz yetmiş beş şiir istişâd etmiştir. Efgânî, şâhid beyitleri konu içerisinde vermeyip konu sonunda şahidler başlığı altında toplu bir şekilde vermiştir. Konu içerisinde okuyucunun rahat bir şekilde anlayabileceği birkaç örnek vererek konunun anlaşılmasını sağlamıştır.

Kaynakça

- Bolelli, Nusrettin. “Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6 (1987), 165-176.
- Cevârine, Yûsuf Abdullah el-. “Mesadiru Dirastî'l-Üstaz Saîd el-Efgânî”. *Şebeketü Savti'l-Arabî, Mektebetü't-Terbiyeti'l-Arabî*. (2008).
- Erişim 15 Aralık 2020. <https://www.voiceofarabic.net/ar/articles/1771>.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihah*. Kahire: Daru'l-Hadis, 2009.
- Dal, Hasan. *Teysîru'n-Nahvi Bağlamında el-Efgânî'nin el-Mûcezz Adlı Eserin İncelenmesi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Dilsiz, Mustafa. *İbn-i Hişâm'ın “Şerh-u Şûzûri'z-Zeheb” Adlı Eserinde İstişhâd Ettiği Beyitler*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Durmuş, İsmail. “İstişhâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. “Saîd el-Efgânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/554-555. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Durmuş, İsmail. “Şiir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/158-161. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Efgânî, Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed el-Efgânî ed-Dımaşkî el-. *Te'âlîku 'ale's- şevahidi'l-mûcezz*. Beyrut: Daru'l Fikr, 1971.
- Efgânî, Said. *Âişe ve's- Siyâse*. Kahire: Lecnetu't-te'lifi ve't-Tercemeti ve'n-Neşr, 1947.
- Efgânî, Said. *el-İslâm ve'l-Mer'e*. Beyrut: Daru'l Fikr, 1970.
- Efgânî, Said. *el-Mûcezz fi'l-Kava'idî'l-Lügati'l-Arabiyye ve Şevâhidihâ*. Beyrut: Daru'l Fikr, 2003.
- Efgânî, Said. *Esvâku'l-Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*. Dimaşk: Daru'l Fikr, 3. Basım, 1974.
- Efgânî, Said. *fî usûli'n-Nahv*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâm, 1987.
- Efgânî, Said el-. *Usâretu Fikr ve Tecrubetu Hayat*. thk. Hasan İsmail Merve. Dimaşk: Daru'l Beşair, 1. Basım, 2010.
- Hazır, Muhammed Huseyn el-. *Dirâsâtun Fi'l-Arabiyyeti ve Târîhiha*. Dimaşk: el-Mektebetü'l-İslâmî- Mektebetü'l-Feth, 1960.

- Hekimoğlu, Muhammet. *Şerhu İbn 'Akîl'deki Şahid Beyitlerin İncelenmesi*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- İbn Akil, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdurrahmân b. Abdillâh b. Akil el-Hemedânî. *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. 4 Cilt. Kahire: Daru Turas, 20. Basım, 1980.
- İbn Akil, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdurrahmân b. Abdillâh b. Akil el-Hemedânî. *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. Kahire: Daru Talae, 2009.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Daru Sadır, 2010.
- İbn Yaîş, Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş. *Şerhu'l-mufasssal li'z-Zemahşerî*. thk. Bedî' Yakub Emîl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İd, Muhammed. *el-İstişâd ve'l-İhticâc bi'l-Luğa*. Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1988.
- Kanşiray, Ömer Faruk. *Saîd el-Efgânî'nin Nahiv Tarihçiliğindeki Yeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Molla Cami, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî. *el-Favaidu'd Diyaiyye*. Diyarbakır: Mektebetu Seyda, 5. Basım, 2021.
- Mübârek, Mazini. *Saîd El-Efganî Hâmilü'l-Livâi'l-Arabiyye ve Üstazü Esatiziha*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 2002.
- Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân es-. *el-Behcetü'l-Merdiyye fî şerhi'l-Elfiyye*. 2 Cilt. Batman: Daru'l-Mütercim, 1. Basım, 2017.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*. thk. Abdulhakîm 'Atiyye. Dimaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1426/2005.
- Tekin, Mahmut. "el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv Adlı Eseri Örneğinde Çârperdî'nin İstişâd Ettiği Şiirler". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (2020).
- Zemahşerî, Ebû'l Kasım Mahmud b. Ömer. *el-Mufasssal fî İlmi'l Arabiyye*. thk. Fahir Salih Kadare. Amman: Daru Ammar, 1425/2004.